

Використані джерела

1. Авдеев А.Д. Происхождение театра. Элементы театра в первобытнообщинном строе / Под ред. Л.П. Потапова / А.Д. Авдеев. – Л.-М.: Искусство, 1959. – 266с.
2. Алперс Б.В. Театр социальной маски // Алперс Б.В. Театральные очерки: В 2 т. – М.: Искусство, 1977. – Т.1: Театральные монографии. – 179 с.
3. Аристотель. Поэтика / Аристотель. – К.: Мистецтво, 1967. – 134с.
4. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика: пер. с фр. / Р. Барт. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
5. Зедльмайр Г. Искусство и истина. Теория и метод истории искусства; пер. с нем. Ю.Н. Попова; послесл. В.В. Бибикина / Г. Зедльмайр. – СПб.: Аxiома, 2002. – 272 с.
6. Курбас Л. Березіль: Із творчої спадщини / Упор. і прим. М.Г. Лабінського / Л.Курбас. – К.: Дніпро, 1988. – 518 с.
7. Лосев А.Ф. Диалектика творческого акта (краткий очерк) / А.Ф. Лосев // Контекст – 1981. – М.: Искусство, 1981. – С. 48–56.
8. Пави П. Словарь театра; пер. с фр. / П.Пави. – М.: Прогресс, 1991. – 504с.
9. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / Соссюр Ф. де.; пер. с фр. Н.А.Слюсаревой. – М.: Логос, 1998. – 296 с.
10. Художественное в эстетике и в искусстве / В.Е. Громов, О.П. Лановенко, Т.П. Рудая и др.; под ред. Н.В. Гончаренко. – К.: Наук. думка, 1990. – 248с.

УДК 168.522

Ольга Володимирівна Овчарук
кандидат педагогічних наук, доцент,
професор Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв

**ФЕНОМЕН ІДЕАЛУ У ВІТЧИЗНЯНОМУ
ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ:
60-80-і роки ХХ століття**

У статті з'ясовано світоглядно-антропологічні тенденції та культурологічні засади дослідження феномена ідеалу в наукових розвідках вітчизняних вчених 60-80-х років ХХ століття – представників Київської філософської школи.

Ключові слова: ідеал, світогляд, моральний, суспільний ідеал, світоглядно-антропологічні тенденції, культурологічні засади.

The article revealed ideological and anthropological trends and cultural principles in the study of the phenomenon ideal for scientific exploration of domestic Ukrainian scientists 60-80-ies. XX – representatives of the Kiev school of philosophy.

Keywords: ideal, world, moral, social ideal, ideological and anthropological trends, cultural foundations.

Категорія ідеалу як продукту загальнолюдської культури в усі часи перебувала в площині філософсько-світоглядної рефлексії та отримувала своє конкретно-змістовне визначення та теоретико-методологічне обґрунтування у межах світоглядних прерогатив тієї чи іншої епохи – космоцентризму, теоцентризму, антропоцентризму, гносеологізму тощо. Укорінені в культурно-історичний досвід людства, вони акумулювали різноманіття поглядів на одну з фундаментальних проблем людського буття – проблему ідеалу. Як слушно відмічають дослідники проблеми ідеалу, його специфіка полягає у тому, що він, спрямований у майбутнє, звільняється від негативних нашарувань минулого та сьогодення. І це зумовлює необхідність його розгляду відповідно до діалектики взаємозв'язку минулого, теперішнього та майбутнього, що забезпечує збереження нерозривності тканини пізнавального потенціалу різних епох, а також рівноправ'я пізнавальних парадигм і стилів мислення.

Вихідним методологічним підґрунтям розгляду проблеми ідеалу є визнання його конкретно-історичної природи, адже з кожною новою історичною епохою розуміння ідеалу видозмінюється, відбувається переоцінка, уточнення, конкретизація фундаментальних цінностей та цілей. І хоча ідеал, як правило, виявляє спрямованість у майбутнє, будь-який ідеал обов'язково відображає окремі властивості, тенденції об'єктивної дійсності та базується на відповідних знаннях.

Важливим періодом в осмисленні природи ідеалу у контексті культурологічного підходу стали 60-80-і роки ХХ століття. У цей період з'являється низка фундаментальних досліджень з проблем ідеалу, розробка яких тісно пов'язана з формуванням нових підходів до розуміння як культури, так і її перетворюючого впливу на сутність людини. Серед цього доробку найбільш показовими є праці радянських вчених В. Є. Давидовича, Ю. А. Жданова, М. С. Кагана, П. В. Копніна, Е. С. Маркаряна, Е. В. Ільєнкова, В. І. Шинкарука, О. І. Яценка та ін. Особливий внесок у розробку феномена ідеального та ідеалу зробили

представники Київської філософської світоглядно-антропологічної школи, спадщина яких викликає сьогодні потужний дослідницький інтерес. Переосмислення філософської рефлексії "пізнього радянського марксизму" відстежується у багатьох науково-дослідницьких розвідках вітчизняних (В. Горський, А. Залужна, С. Кримський, Г. Горак, А. Колодний, М. Зайцев, Л. Левчук, В. Лях, І. Надольний, М. Попович, П. Саух, Л. Філіппович та ін.) та російських (А. Гусейнов, В. Лекторський, Л. Мітрохін, В. Садовський, Е. Соловйов, В. Толстих та ін.) вчених. Утім, попри наявні дослідження, малодослідженим аспектом наукового доробку представників Київської філософської школи залишається феномен ідеалу як вихідної категорії, що визначає специфіку буття людини, її взаємодії зі світом.

Отже, мета статті полягає у виявленні світоглядно-антропологічних тенденцій та культурологічних засад у дослідженні феномена ідеалу в наукових розвідках вітчизняних українських вчених, представників Київської філософської школи – В. Шинкарука та О. Яценка.

Треба зазначити, що потужний світоглядно-антропологічний дискурс Київської філософської школи сформувався у 60-і роки ХХ ст. на ґрунті Інституту філософії АН УРСР, філософських кафедр Київського університету ім. Т. Г. Шевченка та інших вищих навчальних закладів України і позначився на всій системі соціокультурних уявлень вітчизняної філософії. Крім того, він виявився співзвучним методологічному повороту світової філософської думки ХХ століття (екзистенціалізму, філософській антропології, фундаментальній онтології). Як зауважує сучасна вітчизняна дослідниця А. Є. Залужна, цінність руху шестидесятників полягала не тільки в можливості створення ним оригінальних філософських шкіл зі своєю проблематикою, публікаціями, дискусіями, а й в тому, що він став вагомим феноменом радянської культури, інтелектуальне середовище якого визначило духовну сферу соціокультурного буття аж до 90-х років ХХ ст. [1, 181].

Новації шестидесятників Київської філософської школи розгорталися у напрямі трансформації філософського знання від ідеологічного до наукового, очищення марксистської філософії від тотальної заідеологізованості та антигуманізму, відновлення автентичності філософії через спроби світоглядного ревізійонізму та окреслення корінних відмінностей філософії і науки. Реалізація зазначених пошуків відбувалася крізь призму теоретичного розгляду світоглядних проблем, в контексті яких світогляд осмислюється в якості форми людської свідомості та способу духовно-практичного освоєння людиною світу, звернення до глибинних екзистенціальних вимірів людського буття, а також в аспекті теоретичного обґрунтування феномена ідеалу як, з одного боку, класичної філософсько-естетичної категорії, а з іншого – як смисложиттєвого орієнтиру людського буття. Саме таким ідеал постає у філософській рефлексії представників Київської філософської школи В. Шинкарука та О. Яценка.

Утім, наприкінці ХХ століття фундаментальна розробка проблеми ідеалу була здійснена одним з найвидатніших радянських філософів другої половини ХХ ст. – Евальдом Васильовичем Ільєнковим. Праці вченого "Мистецтво та комуністичний ідеал" [3], "Філософія і культура" [2], "Про ідоли та ідеали" [4], "Проблема ідеалу в філософії" [5], "Діалектика ідеального" [4] та ін. й донині залишаються найбільш ґрунтовними дослідженнями природи ідеалу та ідеального.

На противагу психологічному розумінню ідеалу, Е. Ільєнков розвиває вчення про об'єктивні та онтологічні виміри ідеального. Ідеальне осмислюється вченим у вимірах світу культури, людини як суб'єкта суспільної діяльності, а також суспільної практики. Вибудовуючи свою позицію на розумінні того, що єдиним із всіх відомих явищ є людина і тільки для неї характерна вільна, усвідомлена дія, здійснена у відповідності із універсальною, всезагальною метою людського роду, вчений доводить, що саме ідеал є тим уявленням про кінцеву досконалість людського роду та реалізує усвідомлення про те, що людина є самоціллю власної діяльності і ні в якому разі не засобом для будь-кого або для будь-чого. Висвітлюючи проблему ідеального на основі вчення про всезагальне, Е. Ільєнков формує думку, що всезагальне має здійснитися в людині як ідеал людини, "істина людини", де гармонійне поєднання істини, добра та краси – критерій зрілості справжніх людських відносин. Вчення про відповідність у людині її чеснот, розуму та краси у філософській рефлексії виступало бажаним ідеалом істинного та довершеного людського буття. Тому для вченого саме "Істина, Добро, Краса – це Людина з великої букви", основа її гармонійності та досконалості.

Перебуваючи на позиціях марксизму-ленінізму, Е. В. Ільєнков вбачав в ідеалі уявлення не тільки про кінцеву мету, а й про засоби та шляхи її досягнення. В цьому, на думку вченого, полягає конкретність та життєва сила цього ідеалу. Вчений підкреслював, що ідеал теоретичного пізнання ґрунтується на діалектико-матеріалістичній теорії пізнання, а художньо-естетичний ідеал має розроблятися світовим мистецтвом та засвоюється індивідом через його естетичний розвиток та досягнення скарбів світового мистецтва [2, 211].

В аспекті реалізації ідеалу специфіка національних умов розвитку цілих країн, народів не може стати відмовою або причиною для його нездійсненності. Е. В. Ільєнков підкреслює, що тільки повне врахування конкретних умов місця та часу дає змогу реалізувати через діяльність теоретично та естетично вивірений ідеал. Відстоюючи позиції марксистсько-ленінського розуміння ідеалу, вчений розглядав його як активну форму суспільної свідомості. У цьому контексті ідеальне співпадає не з індивідуальною свідомістю, а з колективною і спонукає до рефлексії цього феномена в аспекті світу людської культури.

Отже, концептуальна позиція видатного вченого в розумінні ідеалу полягала у запереченні уявлення про ідеал як про абсолютно потойбічний, абстрактний, в принципі нездійснений, а отже –

уявлений та ілюзорний як лінія горизонту. Він наполягав на тлумаченні ідеалу як справжнього ферменту соціальної творчості, підкреслював його реальність та здійсненність в людській історії. В умовах панування радянської ідеології Е. В. Льєнков вбачав найважливішим завданням філософії розвиток здатності вільно мислити, що на той час було єдиною можливістю для кожного протистояти підкоренню свідомості ідолами пануючої ідеології.

Слід відзначити, що у складний переломний історичний період, відзначений розвінчанням багатьох суспільних ідей та ідеалів, роздуми Евальда Льєнкова про силу ідеалу набули нового звучання та актуальності в контексті епохи глобальних цивілізаційних трансформацій. Відповідно до принципу історизму, що став одним з найбільших відкриттів філософсько-політичної думки, жоден ідеал не може бути створений одного разу і на всі часи, а його "вічність" полягає лише у тому, що людство має потребу в ідеалі. Образ бажаного майбутнього є невід'ємною особливістю людини, якій завжди потрібна опора на певні ідеали. Визначені видатним вченим контексти дослідження ідеалу дали змогу представникам Київської філософської школи розкрити природу ідеалу у вимірах світоглядно-антропологічної та культурологічної проблематики.

Проблема ідеалу як сутнісної складової світогляду та основи цілепокладання є провідною у наукових працях В. І. Шинкарука та О. І. Яценка "Гуманізм діалектико-матеріалістичного світогляду", "Ціле -покладання та ідеали", "Людина і світ людини". В працях вчених феномен ідеалу розглядається крізь призму гармонійної взаємодії морального та естетичного осягнення світу, що стає основою для всебічного розвитку людини, її спрямованості на досягнення суспільного ідеалу.

У праці видатного вітчизняного вченого В. І. Шинкарука "Людина і світ людини" проблема ідеального та ідеалу розглядається у вимірах ідеально-смыслового сенсу культури, де культура постає як поле людських смислів і значень, а також у контексті головних характеристик світогляду. Світогляд трактується вченим як форма та особлива організація свідомості, до якої залучені всі сутнісні сили людини: почуття, розум, воля, переживання, здібності, досвід і яка виконує функцію духовно-практичного способу самовизначення людини у світі. "Специфіка світогляду, на наш погляд, виражається у двох його функціях: по-перше, в тому, що він є способом суспільної свідомості людини, і по-друге, в тому, що він є способом духовно-практичного освоєння світу" [7, 16]. Це вища форма людської свідомості в її синтезі теоретичних та духовно-практичних характеристик та похідна всіх сутнісних сил людини – розуму, почуттів, волі.

Взаємодія різноманітних проявів людської свідомості сприяє організації та регулюванню всіх форм життєдіяльності людини, формує нові смисли, дозволяє побачити нове та виразити його через мету на основі ідеалів істини, добра та краси. Саме через включення у світогляд різноманітних емоційних станів та нескінченно ціннісної орієнтації на ідеал особистість стає більш наповненою та смислотворчою, адже гармонійна взаємодія розуму, почуттів та волі, органічно поєднуючись у нерозривну цілісність з ідеалами істини, добра та краси, сприяє утвердженню "цілісної гармонійної людини" [6, 215], формує високу світоглядну культуру особистості та її духовний світ.

У праці В. І. Шинкарука та О. І. Яценка "Гуманізм діалектико-матеріалістичного світогляду" обґрунтовується думка про те, що у світогляді як способі духовно-практичного освоєння світу реалізуються не просто ідеї, а ідеали. Відтак, свідомість, виходячи за межі наявного, зводиться не до дзеркального пасивного відображення справжнього стану речей, а через свій творчий потенціал має здатність конструювати нові світоглядні уявлення, визначаючи ідеали майбутнього. Саме через світогляд формуються світоглядні установки на оцінку певних подій, що відбуваються у світі, відбувається вибір тих чи інших засобів та цілей життєдіяльності, а разом з ними цілей і засобів досягнення ідеалів.

Самі ж предмети людських почуттів передбачають "...єдність ідеального і реального, матеріального і духовного...", дозволяють переживати ідеальне як реальне, матеріальне як духовне" [6, 31]. Крім того, людські почуття наділені ідеально-реальною природою й, залишаючись об'єктивною реальністю, мають глибинне ідеальне наповнення. Тому ідеал постає тією ідеєю, яка стала ідеально-реальним предметом людських почуттів, в реалізацію якого людина вкладає енергію та заради якого здатна йти на будь-які випробування. "Світ майбутнього саме і формується тими ідеями, які перетворившись у предмет людських почуттів, стають ідеалами" [6, 31].

Утім, людство не народилося із сформованим світоглядом та заздалегідь визначеним сенсом буття. Саме у процесі створення засобів панування над природою – знаннями та технікою, у контексті багатоманітного світу культури людина формувала свої творчі сили, якісний рівень яких дозволяє їй осмислити власну сутність та виробити кінцеві цілі свого буття. Тому саме світогляд, сфокусований у певному ідеалі, дає надійний орієнтир у житті та наповнює його певним сенсом. Формування світогляду є шляхом перетворення суспільних гуманістичних ідеалів у власні особистісні установки, що дозволяють виробити власний, не схожий ні на кого, індивідуальний, неповторний сенс життя. Виходячи з цього, кожна людина стає відповідальною за зміст та визначення шляхів власного життя та реалізацію гуманістичних ідеалів [6, 247]. Отже, саме у світоглядній свідомості формується ідея про ціннісно-смыслову наповнення ідеалу, що і визначає спрямованість та характер поведінки суспільного суб'єкта.

О. І. Яценко у праці "Цілепокладання та ідеали" здійснює ґрунтовне дослідження поняття ідеалу як вищої цінності та вищої цілі. Вчений виявляє специфіку та зв'язок ідеалів різних форм суспільного буття, зокрема морального та естетичного, в аспекті вирішення питань сенсу людського буття.

Дослідник здійснює спробу крізь призму ідеалу вирішити смисложиттєві питання, коли сенс постає в тісному зв'язку з цілепокладанням.

Розвиваючи ідею про роль світогляду як регулятивної людської життєдіяльності, О. І. Яценко визначає, що цілепокладання, ціль та цільові відносини як ідеальний образ бажаного породжуються самою свідомістю, у зв'язку з чим цілепокладання стає основою практичної життєдіяльності людини та суспільства, адже "людська діяльність – це завжди діяльність свідомості, цілепокладаюча діяльність" [8, 19]. У цьому зв'язку особливу роль та призначення дослідник вбачає у філософії, яка дає можливості віднайти відповіді на найголовніші світоглядні питання – змісту та ролі ідеалу, цілі, сенсу людської буттєвості. Тому головним світоглядним призначенням філософії, на думку дослідника, є необхідність дати відповідь на питання про життєвий ідеал, про мету і сенс людського буття, про шляхи досягнення щастя.

Вирішення проблеми цілі та сенсу життя вчений пов'язує із необхідністю наукової розробки сутнісного змісту ідеалу. Як взірєць досконалості ідеал визначає спрямованість, спосіб та характер поведінки суб'єкта. Відповідно, в різноманітних формах людського буття формуються уявлення про найвищу досконалість, яка виступає як зразок та кінцевий результат діяльності. "В якості всезагальної форми цілепокладаючої діяльності ідеал виступає в усіх сферах суспільного життя – соціальній, політичній, моральній, естетичній і т.д." [8, 134]. Це обґрунтовує формування соціальних, політичних, моральних, естетичних, гносеологічних ідеалів. І хоча кожна форма суспільної свідомості має свою специфіку у створенні ідеалу, можна виявити загальні аспекти у гносеологічних механізмах їх формування та функціонування. У цьому зв'язку, наголошуючи на діалектичній єдності об'єктивного та суб'єктивного в ідеалі, вчений зазначає, що в межах науково-пізнавального відношення до дійсності, крім науки, у формуванні ідеалів важливу роль відіграють такі форми свідомості, як мораль, мистецтво, естетика, філософія, релігія, тобто вся світоглядна сфера свідомості, яка має суттєвий духовно-моральний потенціал та скеровує людську буттєвість в культурі на світоглядний ідеал.

Процес конструювання ідеалу вчений розглядає крізь призму залучення певних прийомів. Одним з яких визначається прийом ідеалізації, сутність якого зводиться до створення абстрактних об'єктів, ознаки яких можуть існувати у дійсності у певній мірі ймовірності. Так, у моралі можуть ідеалізуватися окремі норми та принципи, деякі позитивні практичні моменти моральних відносин, моральний облік певних особистостей тощо. Важливе значення у процесі ідеалізації мають такі властивості свідомості та розуму, як творча уява, фантазія, мрія. "Роль фантазії та мрії полягає не тільки у тому, що без них не можливе створення ідеалу, а й в тому, що вони викликають у суб'єкта позитивні емоції, стають фактором, здатним мобілізувати волю та енергію людини на реалізацію ідеалів" [8, 161]. Абстрагування, ідеалізація, фантазування є тими прийомами конструювання ідеалу, використання яких має здійснюватися діалектично, всебічно враховуючи всі зв'язки та відношення, спираючись на ідеально-досконале як один з моментів творчо-активної та конструктивної діяльності.

Відтак, ідеал у своєму концептуальному вигляді постає у О. І. Яценка як результат духовно-творчого зусилля самого суб'єкта, як діалектична єдність об'єктивно-суб'єктивного, що потребує синтетичної єдності морального та суспільного. Адже суспільний ідеал в сенсі досконалого суспільного устрою та взірця, до якого варто прагнути як до кінцевої цілі, неодмінно передбачає залучення до моральної сфери і естетичної, відіграючи роль духовної детермінанти цілепокладаючої діяльності суб'єктів, які цими ідеалами керуються.

Узагальнюючи світоглядно-антропологічні тенденції та культурологічні засади дослідження феномена ідеалу у наукових розвідках В. І. Шинкарука та О. І. Яценка, слід зазначити, що концепції вчених формувалися в межах відповідної діяльнісної парадигми, у контексті якої саме суспільний ідеал поставав як основа гармонійного формування особистості, з теоретичною розробкою якого пов'язувалося вирішення проблем цілей життя, сенсу буття та щастя людини.

Використані джерела

1. Залужна А. Є. Морально-естетичні засади життєвого світу людини : монографія / А. Є. Залужна. – Рівне: НУВГП, 2012. – 238 с.
2. Ильенков Э. В. Философия и культура / Э. В. Ильенков. – М. : Полииздат, 1991. – 464 с.
3. Ильенков Э. В. Искусство и коммунистический идеал / Э. В. Ильенков. – М.: Искусство, 1984. – 349 с.
4. Ильенков Э. В. Об идолах и идеалах / Э. В. Ильенков. – 2 изд. – К.: Час-Крок, 2006. – 312 с.
5. Ильенков Э. В. Проблема идеала в философии : Гегель и герменевтика / Э. В. Ильенков. – М.: URSS; Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2011. – 138 с.
6. Шинкарук В. И. Гуманизм диалектико-материалистического мировоззрения / В. И. Шинкарук, А. И. Яценко. – К.: Политиздат Украины, 1984. – 255 с.
7. Шинкарук В. И. Человек и мир человека / В. И. Шинкарук. – К.: Наук. думка, 1977. – 344.
8. Яценко А. И. Целеполагание и идеалы / А. И. Яценко. – К.: Наук. думка, 1977. – 275 с.